

**CONSIDERAȚII PRIVIND REGIMUL JURIDIC AL
NEMUSULMANILOR DIN KAZÂ-LELE OTOMANE DE PE
TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL
XV-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)**

BERCU IGOR,
Universitatea de Stat din Moldova
Departamentul Istorie Românilor, Universală și Arheologie
bercuigor@gmail.com

Abstract: *The fate of the Principality of Moldavia since late 15th to 18th centuries has been marked several times by violent interventions of the Ottoman Empire that resulted among others in significant territorial annexations. The territorial acquisitions resulted in administrative-territorial entities under the direct jurisdiction of the Porte and this had impact on the status of the non-Muslim population from the kazâ-s. The inhabitants from these Ottoman territories were included in dâr ul-Islâm, „The House of Islam”, meaning the territories under the sovereignty of the sultân, i.e. of the Ottoman Empire itself.*

The status of the so-called internal non-Muslims or of the re'âya-s, were established according to the Coran and the so-called ordonanced and prescriptions of Umar (Omar). The relations between Muslim and non-Muslim communities was established according to a pact or contract called zimmet which stipulated tolerance and protection of the latter. Thus, this category of population – called also harbî – that enjoyed their own religious life, when accepting to pay the tribute and respect the Islamic norms related to the the protection of life and properties were considered to belong legally to the ehl-i zimmet or zimmis categories, i.e. „the persons of the pact” or „protected persons”. The non-Muslim population (zimmî-s) of the Ottoman Empire enjoyed almost the same rights as the Muslim population not only in respect to the protection of their properties and liberties, but also thier lives.

In conclusion, the status of non-Muslims, including that of the Christian Moldavians from the Ottoman ruled territories of the Principality of Moldavia was similar to that of the other non-Muslims from other parts of the Ottoman Empire (zimmî of the dâr ul-Islâm). In the latter period however, as a result of the changes in relations between the civil and

spiritual authorities of the Ottoman Empire there were recorded changes in the status of the non-Muslim population of the re'âya-s.

Destinul Țării Moldovei de la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVIII-lea a fost marcat de mai multe intervenții în forță a Imperiului otoman, care s-au finalizat cu însemnate anexări teritoriale [12]. Spațiile vizate au fost transformate în unități administrativ-teritoriale otomane trecute sub directa jurisdicție a Porții. Circumstanța respectivă direct a afectat statutul juridic al populației nemusulmane din *kazâ-le*¹. Locuitorii din aceste circumscripții otomane au fost incluși în *dâr ul-Islâm* „Casa Islamului”, identificată cu teritoriile care se aflau sub suveranitatea *sultân*-ului, adică cu Imperiul otoman.

Problema regimului juridic al supușilor nemusulmani din unitățile administrativ-teritoriale otomane de pe teritoriul Țării Moldovei și-a găsit o anumită reflectare în studiile cercetătorilor: Nicoară Beldiceanu [1], Halil Inalcik [9], Mihai Maxim [11], Ion Chirtoagă [3], Viorel Panaite [13].

Pe parcursul secolelor, sfârșit de XV – început de XVIII, Poarta otomană a anexat mai multe cetăți ale Țării Moldovei situate la Est de Carpați [2]. Cetățile împreună cu hinterlandul dimprejur au fost transformate în „*re'âya-le*”² otomane.

Natura dreptului islamic al popoarelor și, în același timp, fundamentul pe care s-a constituit întreaga doctrină a „războiului sfânt”, a constatat divizarea lumii în două componente: „*dâr al-Islam*” (Casa Islamului) și „*dâr al-harb*” (Casa războiului) [4, 197-212]. Teoretic otomanii ca adepți ai doctrinei hanifite, nu admiteau existența categoriei *dâr al-ahd* (Casa păcii), ca o categorie intermediară între „*dâr al-Islam*” (Casa Islamului) și „*dâr al-harb*” (Casa războiului), ci o considerau inclusă în „*dâr al-Islam*”, dar în practică ei au acceptat și chiar aplicat față de statele supuse, inclusiv Țările Române.

O importantă verigă în planul consolidării pozițiilor Imperiului otoman în spațiul nord-pontic l-a constituit cucerirea celor două cetăți de

¹ *Kazâ* –unitate administrativ-teritorială otomană administrată de un *kadî* (judecător care aplică legea *șeriât* și legea *kânun*).

² *Re'âyâ* înseamnă „turmă”. În Imperiul otoman prin acest termen erau desemnați până în secolul al XVII-lea doar contribuabilii nemusulmani. După această dată s-a impus treptat practica desemnării prin termenul respectiv atât a contribuabililor nemusulmani, cât și musulmani. Astfel când este vorba de unitățile teritorial-administrative otomane formate pe parcurs pe teritoriul Țării Moldovei, desemnare lor prin termenul „*Re'âyâ*” este pur convențională. În dependență de statutul circumscripției și cine o administrează, specialiștii în domeniu utilizează terminologia oficială: *sancâkbeyi-lic*, *kâza*, *beylerbeyi-lic*.

marginile ale Țării Moldova, Chilia și Cetatea Albă, în vara anului 1484 [5, 131-236]. În acest sens prezintă interes ideea că „programul politic” al *sultân*-ului Mehmed al II-lea Fâtiș până în ultima clipă prevedea reconstituirea teritorială a vechii împărății creștine răsăritene [7, 38]. Fiind succesorul împăraților bizantini la acel moment Bâyezîd al II-lea Velî, după decesul tatălui său a continuat opera lui cucerind cele două cetăți de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre.

Conform relatărilor cronicarului turc Tursun-bey după ce cade Chilia și Cetatea Albă, *sultân*-ul „a numit în acele cetăți cadii și sangeacbey” [5, 78]. Mențiunea este extrem de importantă, deoarece fiind martor ocular a evenimentelor și ocupând funcții înalte în stat, el foarte bine cunoștea sistemul administrativ din Imperiul otoman. Astfel numirea *sancâkbe*yi-lor necesită și crearea unor noi unități administrative supuse Porții. Reținem, că alături de *sancâkbe*yi sunt trecuți și *kâdâ*-i. La moment lipsește o a treia componentă din cadrul principalilor factori de decizie în organizarea administrativă a provinciilor de margine, *defterdâr*-ul, care nu întârzie să apară în documentele din secolul al XVI-lea. Ne permitem să susținem, că o asemenea gestionare a provinciilor otomane, poate fi considera ca un model de cel mai eficient control de către centru al periferiilor sale. *Sancâk*-ul era o unitate administrativă sub conducerea unui guvernator militar – *sancâkbe*yi-ul. La rândul său *kâdi*-i dispuneau de exercițiul exclusiv al justiției, trebuind să cunoască toate problemele de ordin public sau privat, ca și aplicarea *kânun*-ului și *șeria*. Este adevărat că judecata *kâdi*-ului îi privea în principal pe musulmani, statul recunoscând o anumită autonomie judiciară, civilă și penală comunităților nemusulmane. Însă oricând un *zimmi*³ putea recurge la judecata *kâdi*-ului. De regulă, acest lucru se întâmpla atunci când era vorba de doi necredincioși, ce aparțineau unor comunități diferite, în plus, prezența *kâdi*-ului era obligatorie în orice proces intercomunitar, în care era implicat un musulman. *Sancâkbe*yi-ul nu putea aplica vre-o pedeapsă fără a obține, mai întâi, hotărârea judecătorească a *kâdi*-ului, iar *kâdi*-ul nu putea personal să execute nici una din propriile lui sentințe. *Defterdâr*-ii la rândul lor se ocupau de problemele financiare a provinciei. Otomanii considerau această împărțire a puterii în cadrul guvernării provinciilor cucerite ca esențială pentru o administrare dreaptă.

Pierderea celor două cetăți a cauzat și modificarea substanțială a statutului juridic al creștinilor față de musulmani. Practic locuitorii acestor

³ Populație creștină.

circumscripții otomane au fost încadrați în *dâr al-Islâm* (Casa Islamului). Statutul nemusulmanilor interni sau *re'âya*-lelor⁴, cuprinși între frontierele unui stat islamic, are la bază pe lângă prevederile coranice⁵ și așa zisele „ordonanțe” sau „prescripții ale lui 'Umar (Omar)” [11, 169]. Deși nu este un text autentic ci o sistematizare, un rezultat târziu al obligațiilor nemusulmanilor, în speță al creștinilor, rezumat alcătuit nu în timpul lui 'Umar I ibn el-Khattâb (634-644) [11, 169], ci parțial la sfârșitul secolului al VIII-lea și în cea mai mare parte al secolului al IX-lea [14, 184], în temeiul unor practici și proceduri mai vechi, acest document are o importanță majoră.

Atât juriștii și practicienii timpului, cât și cele mai înalte autorități otomane, au ținut seama de aceste prevederi, ca și cum ele au fost stabilite de însuși 'Umar. Pentru o mai bună sesizare a statutului juridic al *re'âyâ*-lelor de pe teritoriul Moldovei vom trece în revistă unele prevederi din aceste „ordonanțe a lui 'Umar”:

„Când ați venit asupra noastră - se reproduc, în text, cuvintele creștinilor dintr-o scrisoare către 'Umar - noi v-am cerut aman [securitate] pentru noi, pentru familiile noastre, pentru bunurile noastre și pentru toți cei de credința noastră; (primindu-l) noi ne-am angajat față de dv. [la următoarele: să plătim îndată djizya și să fim umiliți]; de acum înainte să nu mai construim în orașele noastre și nici în împrejurimile lor nici mănăstiri, nici biserici, nici case patriarhale, nici schituri; nu vom mai repara lăcașurile (noastre de cult), care se vor afla în ruină și nici casele (noastre), care se găsesc în cartierele musulmane. Nu vom refuza defel intrarea musulmanilor în bisericile noastre, fie ziua, fie noaptea; pentru aceasta le vom lărgi ușile pentru a înlesni accesul trecătorilor și călătorilor aici; vom primi la noi pe orice călător musulman și-l vom găzdui [dându-i casă și masă] timp de trei zile; nu vom acorda adăpost dușmanilor statului (musulman), nici în bisericile noastre, nici în casele noastre și nu vom tăinui față de musulmani nimic din ceea ce le-ar putea produce vre-o pagubă; nu vom învăța [nici noi], nici pe copiii noștri (Coranul), nu vom predica de fel

⁴ *Re'âyâ* înseamnă „turmă”. În Imperiul otoman prin acest termen erau desemnați până în sec. XVII doar contribuabilii nemusulmani. După această dată s-a impus treptat practica desemnării prin termenul respectiv atât a contribuabililor nemusulmani, cât și musulmani. Astfel când este vorba de unitățile teritorial-administrative otomane formate pe parcurs pe teritoriul Țării Moldovei, desemnare lor prin termenul „reia” este pur convențională. În dependență de statutul circumscripției și cine o administrează, este preferabilă utilizarea terminologiei oficiale: sancâkbeyi-lic, kâza, beylerbeyi-lic.

⁵ *Ne referim la versetul IX, 29 privind plata cizye (ar. djye), care prescrie „Luptați-vă împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu și în ziua de apoi și nu opresc ceea ce a oprit Dumnezeu și trimisul Său și nu mărturisesc mărturia adevărului-dintre cei cărora li s-a dat scriptura - până ce nu dau tributul din mână și nu sânt umiliți”.*

(altora) legea noastră și nici nu vom chema pe nimeni la ea: dar nu vom împiedica pe nimeni dintre ai noștri să îmbrățișeze Islamul, dacă aceasta îi va fi vrerea.

[În public] îi vom trata pe musulmani cu cinste și considerație și ne vom ridica de pe locurile noastre dacă ei vor dori să se așeze.

Nu ne vom asimila deloc lor în ceea ce privește veșmintele, nici calancoua, nici turbanul, nici încălțările, și nici în felul de tundere sau aranjare a părului.

Nu vom folosi de loc expresiile lor (uzuale) în graiul nostru și nici nu le vom împrumuta porecelele.

Nu ne vom servi de șei când vom merge călare, nici nu vom purta sabie asupra noastră; nu vom fabrica deloc arme [și săbii] și nici nu le vom purta asupra noastră [într-un oraș sau pe drumurile musulmane]; nu ne vom face deloc petreceri cu caracter arabe; nu vom vinde deloc băuturi fermentate (khoumour).

Ne vom rade (doar) părțile anterioare ale capului și vom păstra aceleași forme ale veșmintelor noastre ca în trecut (...); vom face să nu se vadă crucile noastre [pe biserici și] la ceremonii, nici cărțile noastre [sfinte] pe nici una din străzile frecventate de musulmani și nici în piețele lor. [Nu vom etala idolatria, nici nu-l vom îndemna pe alții la aceasta].

(...) În bisericile noastre nu vom trage clopotele decât foarte încet și nu vom ridica deloc vocea la rugăciune [și la cântările noastre religioase], când un musulman va fi de față; vom face să nu se audă deloc bocetele, când ne petrecem morții; (...) nu vom ține în mână pe stradă lumânări (aprinse) (...); [nu ne vom aduna împreună într-un cartier musulman, nici în prezența musulmanilor]; nu ne vom îngropa morții în apropierea (cartierelor) musulmanilor, (...) nu vom lovi niciodată un musulman.

Nu vom lua deloc robi dintre persoanele, care sânt destinate prin partaj musulmanilor; nu vom căuta deloc să avem case [mai înalte decât ale musulmanilor] cu vederea spre interiorul locuințelor acestora.

Acestate sânt condițiile la care am scris noi toți și membrii neamului nostru și în schimbul cărora am primit âmân. Dacă vom încălca [dacă cineva dintre noi va încălca] vreuna din aceste condiții, acceptate de noi, atunci musulmanii nu vor mai avea nici o obligație (zimmet) de respectat față de noi [față de acela] și le va fi permis și îngăduit să ne trateze [să-l trateze] ca pe răzvrățiți și rebeli [răzvrătit și rebel].” [11, 169-171].

Primul lucru care imediat se aruncă în ochi, dacă facem o analiză cât de succintă a acestui document, este imensa disproporția dintre drepturile creștinilor și obligațiile lor. Ei apar într-o poziție net inferioară față de musulmani.

Pornind de la această sursă și de la teoria și practica juridică musulmană acumulată de-a lungul veacurilor, juriștii musulmani au grupat obligațiile *zimii*-lor dintr-un stat islamic în două categorii: șase obligații „absolut necesare” iar alte șase doar „dezirabile”.

Potrivit celor șase obligații „absolut necesare”, *re'âyâ*-lele otomane erau obligate:

„1. Să plătească - fiecare bărbat adult, liber și sănătos - *capitația (dijizya)*, pe trei categorii, în funcție de mărimea averii, ori în funcție de practica locală, *impozitul funciar - haraci*, al cărui *quantum* se fixa în raport cu întinderea și calitatea pământului, ori cu felul culturii și mărimea recoltei; 2-4. Să manifeste o atitudine plină de respect pentru religia și practicile musulmane, pentru Profet și Coran, pentru viața și proprietatea musulmanilor; 5. Să nu întrețină relații sexuale, și cu atât mai mult, să nu se căsătorească cu femei musulmane; 6. Să nu ajute în nici un fel pe dușmanii Islamului, pe *harbî-i*, să nu le acorde azil, să nu le divulge tainele Islamului și să nu cadă la înțelegeră cu ei.” [11, 171-172].

Obligațiile “dezirabile” respectarea cărora depindea de societate, spațiu și timp erau următoarele:

„1. În relațiile comerciale cu musulmanii, *zimi-ii* nu trebuiau să vândă acestora vin, să le dea camătă, să bea vin sau să mănânce carne de porc în public, adică de față cu musulmanii; 2. Pentru a putea fi deosebiți de musulmani, trebuiau să poarte anumite semne specifice (*un petec galben, etc.*) pe haine; 3. Să nu meargă călare, decât pe măgari și catâri, dar fără șea, și să nu poarte arme; 4. Să nu-și construiască locuințe mai înalte decât ale musulmanilor, ci egale sau de preferință mai joase; 5. Să nu-și ridice lăcașuri de cult prea aproape de musulmani (*de locuințele lor*), iar clopotele și rugăciunile lor să nu deranjeze musulmanii; 6. Să nu-și bocească prea tare morții, care nu pot fi îngropați prea aproape de cartierele musulmane.” [11, 172].

Supusul nemusulman din Imperiul era numit (*zimmi*), iar străinul (*muste'min*) [13, 395]. Deci, populația nemusulmană trecută sub directă jurisdicție a Porții otomane, după expediția lui Bâyezîd al II-lea Velî din 1484, finalizată cu cucerirea Chilie și Cetății Albe, poate fi identificată prin termenul de *zimmi*. Într-un studiu la acest subiect, cercetătorul Antonie Fattal formulează astfel concluziile privitoare la statutul *zimmi*-ilor: „*Dimmi-ul nu e nici un fel egal musulmanului. El este apăsător de inegalitatea socială și constituie o castă disprețuită de inegalitate privind drepturile individuale: de inegalitatea la plata impozitelor; de inegalitatea în fața justiției, pentru că mărturia sa nu este admisă*

de tribunalele musulmane și pentru că în cazul egalității de delict el nu beneficiază de egalitate de pedeapsă” [6, 370].

Conform dreptului islamic relația dintre comunitatea musulmană și populațiile sau comunitățile nemusulmane ce viza toleranța și protecția acestora au fost concepute ca o reglementare de un pact sau un contract numit *zimmēt*. În situația când populația din categoria *harbī* accepta plata tributului și se supunea normelor islamice, privind protecția vieții și a proprietății, dar tot odată practica religia sa proprie, din punct de vedere juridic ei deveneau *ehl-i zimmēt* ori *zimmīs*, adică „oamenii pactului” sau „oamenii protejați”.

În aplicarea prevederilor respective ale statutului nemusulmanilor, statele musulmane pe parcurs au dat dovadă de flexibilitate diferită în funcție de interese concrete, mentalitatea epocii, conjunctura politică sau personalitatea suveranilor. Dar în ansamblu, a existat tendința autorităților musulmane de a încălca sau a îngrădi tot mai mult acest statut al nemusulmanilor. La rândul său, ultimii, căutau să ocolească, prin diverse subterfugii, restricțiile impuse.

Moment decisiv în crearea unei sinteze otomane ce viza nemijlocit statutul *zimmī*-ilor l-a reprezentat luarea sub protecție a „cetăților sfinte” ale *Islām*-ului, Mecca și Medina, la 1517 de către *sultân*-ul Selim I. Drept urmare pe lângă titulatura anterioară de *hân* turco-mongol și împărat romano-bizantin, mai apărea încă una pentru suveranul otoman. El devine și conducător al Comunității musulmane, asumându-și titlul de *imâm* suprem, ori de *calif*. În acest sens, este relevantă faimoasa inscripție a lui Suleymân I Magnificul gravată la Tighina în rezultatul campaniei militare din anul 1538. Afirmăția demonstrează poziția de conducător al Comunității islamice pe care o deține *sultân*-ul: „Prin grația lui Alah sunt capul Comunității lui Muhammad” [8, 119]. După, ce părți din teritoriile Țării Moldovei au fost încorporate drept unități administrativ-teritoriale în cadrul Imperiului otoman, populația nemusulmană (*zimmī*-ii) se bucurau de aceleași drepturi de bază, ca și ceilalți supuși ai Porții, în ceea ce privește viața, libertate, proprietatea și averea. Prezența plătitorilor de tribut moldoveni (*haracguzarlar*), din *kazâ*-le era produsă de diverse circumstanțe, vânzări, transportări, etc.

Astfel putem susține, că statutul nemusulmanilor, inclusiv cel al moldovenilor, din circumscripțiile otomane de pe teritoriul Țării Moldovei era similar cu cel al *zimmī*-ilor din cadrul *dâr ul-Islâm*. Pe parcurs, în dependență de schimbarea corelației dintre puterea civilă și cea spirituală în

cadrul Imperiului otoman, intervin modificări ce au generat anumite repercusiuni față de populația nemusulmană din „*re'âya-le*”.

REFERINȚE:

1. Beldiceanu Nicoară, *La conquete Ottomane de cites marchandes de Kilia et Cetatea Albă par Baiazid II*, în „Sudost-Forschungen”, vol. XXIII, 1964.
2. Chirtoagă Ion, *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău: Prut Internațional, 2004.
3. Chirtoagă Ion, *Unele aspecte ale utilizării normelor juridice în Moldova de Sud-Est administrată de otomani (până la sfârșitul sec. al XV-lea)*, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 1994.
4. *Coranul*, Traducere din arabă: dr. Silvestru Octavian Isopescul, Chișinău: Cartier, 2005.
5. *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, Vol. I, Sec. XV – mijlocul sec. XVII, Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București: Editura Academiei, 1966.
6. Fattal Antonie, *Le statut legal non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth, 1958.
7. Gorovei Ștefan S., *Câteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane*, în „Românii în Istoria Universală”, Vol. I, Iași, 1986.
8. Guboglu Mihail, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în „Studii. Revista de istorie”, nr. 2-3, 1956.
9. Inalcik Halil, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București: Editura enciclopedică, 1996.
10. Maxim Mihai, *Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea*, în „Revista de Istorie”, nr. 8, 1983.
11. Maxim Mihai, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, București: Editura Enciclopedică, 1993.
12. Mehmed Mustafa Ali, *Istoria turcilor*, București Editura științifică și enciclopedică, 1976.
13. Panaite Viorel, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București Editura B.I.C. ALL, 1997.
14. Петрушевский И. П., *Ислам в Иране в VII-XV веках*, Ленинград, 1966.